

МОЖЛИВОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДЛЯ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

ADOLESCENT AGE AND ITS ROLE IN RETHINKING GENDER STEREOTYPES BY YOUNG PEOPLE

У статті розглядаються підходи у психологічній науці до вікової періодизації життєвого шляху людини. Акцентовано увагу на важливості юнацького віку для формування особистості молодшої людини. Визначено, що в історичному контексті розвитку суспільства юнацький вік є відносно новим утворенням. Зазначено, що наявні різні підходи до виділення детермінант, які зумовлюють розвиток особистості, які можна розкласти на континуумі: біологічне – соціальне. Підкреслено, що залежно від наукової приналежності автора власне і визначається прима́т біологічного (А. Фройд, З. Фройд) або соціального (А. Бандура, Р. Селман, Е. Еріксон) для формування особистості. Наведено приклади біологізаторського та псевдонаукового підходів деяких представників минулого до обґрунтування недопущення молодих жінок до здобуття вищої освіти. Такі приклади свідчать про необґрунтованість наявних ґендерних стереотипів та їх шкідливість для становлення молодшої особистості. Основна увага приділяється необхідності надання можливості юнаку вийти за межі усталених ґендерних шаблонів, що зазвичай реалізуються у контексті статево-рольового підходу. Зазначено, що такий підхід вимагає від юнаків чіткої демонстрації «маскулінних» (для хлопців) та «фемінних» (для дівчат) характеристик. Підкреслено, що натепер наявні дослідження, які обґрунтовують необхідність відходу від усталених статевих шаблонів та переходу до ґендерно чутливого підходу. Саме такий підхід дасть змогу юнакам віднайти свою особистість та відійти від токсичних стереотипів, що нав'язуються суспільством. Зазначено, що такий «дозвіл» із боку суспільства допоможе юнакам не лише у формуванні гармонійної особистості, а є необхідною умовою для побудови партнерських стосунків молодих людей, які базуються на повазі один до одного та враховують потреби кожного з учасників взаємодії.

Ключові слова: вікова періодизація, ґендер, ґендерна ідентичність, ґендерні стереотипи, молодь, психологія розвитку, юнацький вік.

The article considers approaches in psychological science to the age periodization of a person's life path. Attention is focused on the importance of youth for the formation of a young person's personality. It is determined that in the historical context of the development of society youth is a relatively new education. It is noted that there are different approaches to the identification of determinants that determine the development of personality, which can be decomposed on a continuum: biological – social. It is emphasized that depending on the scientific affiliation of the author, the primacy of the biological (A. Freud, Z. Freud), or social (A. Bandura, R. Selman, E. Erikson) for the formation of personality is determined. Examples of biologizing and pseudoscientific approach of some representatives of the past to justify the exclusion of young women for higher education are given. Such examples show that existing gender stereotypes are unfounded and harmful to the development of a young person. Also, the presence of the so-called ontological acceleration (proposed by J. Kelly) is indicated, according to which psychological theories “do not keep up” with changes in the human personality. It is emphasized that today there are studies that justify the need to move away from established sexual patterns and switch to a gender-sensitive approach. This approach will allow young people to find their identity and move away from the toxic stereotypes imposed by society. It is indicated that such “permission” from the society will help young men not only in forming a harmonious personality, but is a necessary condition for building partnerships of young people, which are based on respect for each other and take into account the needs of each of the participants in the interaction.

Key words: adolescence, age periodization, gender, gender identity, gender stereotypes, youth, developmental psychology.

УДК 159.922.8-057.875:378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.26>

Костіна Т.О.

к.психол.н., доцент,
докторантка кафедри психології
Університет Григорія Сковороди
у Переяславі

Постановка проблеми. Сучасне суспільство розвивається надзвичайно швидкими темпами. Таке зростання вимагає від науковців переосмислення усталених «детермінант», що були виділені на попередніх етапах дослідження людини та її соціального оточення. Не має залишатись осторонь і гуманітарне знання, адже соціальні зміни та суспільні зрушення впливають насамперед на саму людину. Критичний аналіз «класичних» теорій має включати знання, що були отримані на сучасному етапі розвитку науки. Зауважимо, що критичний аналіз не має розцінюватись як однозначне відкидання «старого». Навпаки,

якісний аналіз має відбуватись із розумінням того, що будь-яке знання не стоїть на місці, і завдання сучасної науки та сучасних науковців – відповідати на виклики часу. А це можливе за умови поєднання знань «старого» та «нового» формату. Не оминає викликів часу і переосмислення тих знань та умінь, які має засвоювати особистість у ході свого дорослішання (соціалізації). Особливо гостро це питання постає у процесі активного входження молодшої людини у доросле життя, що виводить нас до необхідності переосмислення категорії юнацького віку, особливо у контексті ґендерних очікувань суспільства.

Серед дослідників, які займалися вивченням розгортання життєвого шляху людини та визначенням його вікової періодизації, можна виділити зарубіжних (А. Бандура, Ф. Райс, Р. Селман, А. Фройд, З. Фройд, Р. Хевігерст, Е. Еріксон) [7; 11; 2; 13] та вітчизняних науковців (Г. Абрамова, Л. Анциферова, В. Мухіна, А. Тюков, І. Шаповаленко) [1; 2; 5; 10; 12]. Гендерні аспекти становлення та функціонування особистості представлені у працях Т. Марценюк, S. Vem, R. Connell, M. Kimmel, B. Risman [4; 14; 15; 16; 17].

Разом із тим, незважаючи на значну роботу цього питання, у своєму дослідженні ми намагалися підкреслити можливі шляхи виходу за межі усталених гендерних очікувань суспільства стосовно особистості юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У віковій психології юність позначається одним із найбільш важливих та відповідальних етапів у становленні особистості. Саме цей період позначає перехід від підліткового (дитинство) віку до самостійного дорослого життя. Юність – це пора, в якій розгортається процес усвідомлення себе, інтенсивного формування Я-концепції, побудови ієрархії мотивів, актуалізації первинних життєвих перспектив. Необхідно зазначити, що дотепер у психологічній науці наявні різноманітні репрезентації визначення вікових меж юнацтва, що зумовлено специфікою методологічних підходів, які беруть за основу науковці у разі виділення вікової періодизації. Отже, хронологічні рамки юнацького віку мають різне тлумачення. Зокрема, віковий період від 14 до 17 років у одних джерелах належить до підліткового віку, в інших – до юнацького [5; 6; 12]. Верхня межа юнацького віку ще більш неоднозначна: опосередкована історичною, соціальною зумовленістю та індивідуальною мінливістю. У вітчизняній психології юнацький вік розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, періоду самовизначення, формування світогляду, моральної свідомості та самосвідомості. Найчастіше дослідники виділяють ранню юність (від 15 до 18 років) та власне юність (від 18 до 25 років) [8].

Юнацький вік, як окремий віковий період, почав презентуватись як універсальний феномен для виокремлення особливостей психічного розвитку як дівчат, так і хлопців наприкінці XIX століття [12]. Причинами цього стали соціально-економічні чинники, зокрема, розвиток індустріалізації та урбанізація. У контексті вивчення гендерної проблематики для нас важливим є те, що юнацький віковий період є таким, формування якого було властивим одночасно як для жіночої частини молоді, так і для чоловічої. Тобто виокремлення юності має для нас два важливі висновки: 1) це явище

є спільним, під дію якого одночасно потрапили дві статі; 2) воно є детермінованим відповідними соціально-економічними змінами суспільства.

Якщо говорити про характеристику юності у контексті становлення особистості (онтогенетичний розвиток), то вона значною мірою залежить від принципових установок авторів того чи іншого підходів. Зокрема, у діапазоні біогенетичної теорії вчені визначають юність як період розвитку індивіда, який характеризується інтенсивним зростанням різних здібностей та функцій організму, досягнення їх найвищого розвитку, що відбувається здебільшого завдяки біологічним факторам росту та детермінують розвиток усіх інших функцій людини. Наприклад, особливого значення біологічним факторам надають психоаналітичні теорії (А. Фройд, З. Фройд): вони бачать у юності завершальний етап психосексуального розвитку індивіда (генітальна стадія), на якій має відбутися компенсація лібідозної енергії захисними механізмами Я. Така компенсація має призвести до формування генітального характеру, який у типології психоаналізу визначається як показник зрілої особистості [11; 12]. Необхідним завданням періоду юності є відмежування особистості від впливу авторитету батьків, від надмірної емоційної залежності у стосунках з батьками. У нормі у цьому віковому періоді відбувається пошук свого місця у соціумі, вибір професії, шлюбного партнера, створення сім'ї.

У психосоціальної теорії Е. Еріксона головне питання, що має бути вирішене індивідом у період юності, – це входження у соціум, прийняття на себе відповідних соціальних ролей (у тому числі гендерних), дотримання суспільних вимог тощо. У разі вдалого вирішення поставлених задач у особистості формується новоутворення, яке Е. Еріксон визначив як Его-ідентичність [2; 13]. Юнацький вік, на думку науковця, – це сенситивний етап для формування ідентичності молоді людини, який здійснюється за рахунок наявних соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікації та самовизначень [13]. Власне, юнацький вік має велике значення і для гендерної ідентичності. Зрозуміло, що основи гендерної ідентичності закладаються на більш ранніх щаблях розвитку дитини, однак юнацький вік завдяки розвинутій здатності до рефлексії уможливило переосмислення усталених шаблонів поведінки (статеворольовий підхід із чітким розмежуванням «жіночого» та «чоловічого») та вибору того, що є більш конгруентним стосовно особистісних якостей молоді людини та викликів часу (наприклад, уміння поєднувати фемінні та маскуліні риси, що виводить на рівень андрогінності) [14].

Зазначимо, що період юності у психосоціальной теорії Е. Еріксона охоплює вікові межі від 12–13 до 19–20 років. Період юності у класифікації вітчизняних авторів охоплює межі від 15–18 до 18–23 років (пізня юність). Таким чином, верхні межі юнацького віку, що виокремлені у вітчизняній психології, частково охоплюють стадію ранньої зрілості (20–25 років) у класифікації Е. Еріксона. Ця стадія визначає формальний початок дорослого життя: протягом цього періоду молоді люди орієнтуються на отримання професії та загальне «облаштування» у житті. Досягнення ідентичності (попередня стадія юності) та входження у професійне життя дають поштовх для розвитку нових міжособистісних стосунків. Головними полюсами, яких може досягти індивідуум, є інтимність (досягнення близькості) та ізоляція. У разі вдалого проходження цієї психосоціальной стадії у людини формується така важлива психологічна характеристика, як інтимність, що у теорії Е. Еріксона має широке трактування. Він виділяє інтимність, спрямовану на інших (друзі, брати та сестри, батьки), та інтимність, спрямовану на себе та кохану людину, тобто інтимність, яка передбачає глибоке занурення в інший світ, «злиття власної ідентичності» з ідентичністю іншої людини [13]. Але таке злиття не означає повне розчинення себе в іншому, а осмислене «бачення» ідентичності іншої особистості без втрати власної. Таким чином, для розвитку гармонійних стосунків та досягнення рівня інтимності Е. Еріксон наголошував на необхідності усвідомлення індивідуумом того, хто він і що собою являє. Отже, взаємодія з іншим на глибинному рівні (інтимність) вимагає вміння сприймати іншого/іншу не лише у формі стереотипного бачення, а має включати розуміння та прийняття неповторності іншої особистості, її суб'єктності. Саме така взаємодія є умовою відходу від реактивного реагування на людину (наприклад, ґендерно типізовані реакції) та дає змогу перейти на якісно інший рівень, де можливе співдіяння на рівні «особистість – особистість».

Підтверджуючи особливий статус юнацького віку, представник соціогенного напрямку психічного розвитку Р. Хевіґхерст виділив вісім головних завдань розвитку, які мають бути вирішені в юнацькому віці, таких як: 1) прийняття своєї зовнішності та вміння ефективно володіти тілом; 2) формування нових і більш зрілих стосунків з однолітками обох статей; 3) засвоєння своєї ґендерної ролі; 4) досягнення емоційної незалежності від батьків та інших дорослих; 5) підготовка до професійного життя, яке могло б забезпечити економічну незалежність; 6) підготовка до створення родини та сімейного життя; 7) поява бажання нести соціальну відповідальність і розвиток

відповідної поведінки; 8) побудова системи цінностей та етичних принципів, якими можна керуватися в житті, тобто формування власної ідеології [7]. Результатом вирішення завдань юності, на думку вченого, є настання зрілості.

На думку російського дослідника А. Тюкова, який запропонував метод кваліфікаційного аналізу поведінки людини, юнацький вік характеризується наявністю сплетіння трьох видів конфліктів: внутрішніх, латентних та зовнішніх [10]. Зміст внутрішніх конфліктів закладається на основі ранніх дитячих переживань. Латентні конфлікти виникають на основі подій недалекого минулого. У такому разі із подій, що були у підлітковому віці. Серед них перш за все мають значення особливості психосексуального дозрівання та статево-рольової ідентифікації, яка значною мірою реалізовується через бажання відповідати соціальним очікуванням, що висуваються до молодої людини у відповідності до її статі через культурні норми – відбувається формування ґендерної ідентичності. Зовнішні конфлікти – це результат сильного стресового пресингу соціальних умов теперішнього. Для юнацького періоду стрес виражається у вимогах починати власне, незалежне, самостійне, відповідальне життя, але засобів для його реалізації часто немає на достатньому рівні. На думку автора, за змістом головними конфліктами цього віку є ціннісні конфлікти.

Розгляд становлення людини через прийняття нею соціальной ролі представлений у моделі соціальной пізнання Р. Селмана. Прийняття соціальной ролі – це розвиток здатності ставитись до себе та інших як до суб'єктів, реагувати на дії оточуючих так само, як на власні, розглядати свою поведінку з огляду на оцінки інших людей. Р. Селман виділяв п'ять стадій розвитку рольової поведінки: 1) стадію недиференційованого еґоцентризму (до шести років): на запитання про відчуття іншої людини в певній ситуації діти описують власні відчуття; 2) диференційовану стадію суб'єктивної перспективи (6–8 років): дитина вже усвідомлює той факт, що в інших можуть бути власні погляди на соціальну ситуацію, але ще погано розуміє причини виникнення різних точок зору; 3) диференційовану стадію рефлексивного мислення (8–10 років): дитина здатна подумки відійти від себе і прийняти точку зору іншого; 4) диференційовану стадію перспективи третьої особи (10–12 років): дитина починає усвідомлювати, що, крім «моєї точки зору», «його точки зору», може бути ще й третя точка зору – нейтральна; 5) диференційовану стадію різносторонньої і суспільної перспективи (юність – період дорослості): юнак починає розуміти, що чужі вчинки, міркування і почуття мають свої психічні детермінанти, що людська особистість має свій

характер, систему цінностей та установок, і ця система має власну історію розвитку [12].

Юнак стає спроможним розділяти точку зору «узагальненого іншого», тобто соціальної системи, що своєю чергою забезпечує адекватне порозуміння. Р. Селман підкреслював, що не всі юнаки і дівчата та навіть і дорослі досягають останньої стадії у своєму соціально-когнітивному розвитку. Отже, юнацький вік відіграє провідну роль у здатності молодої людини ставити себе на місце іншої людини, приймати різноманітність точок зору, становлення особистісної відповідальності щодо себе, своїх вчинків та розгортання свого майбутнього. У своїй концепції Р. Селман наголосив про соціальну детермінанту у становленні особистості: ролі, які ми засвоюємо, залежать від соціального оточення, з яким взаємодіє людина. Це означає, що суспільство має завжди пам'ятати, які форми поведінки воно демонструє молодій людині та чого вимагає від неї. Фактично можна говорити про необхідність постійної «ревізії» суспільства з точки зору виявлення «застарілих» форм поведінки, їх переосмислення та побудову нової суспільної перспективи.

Взагалі під час вивчення людини, її психологічних особливостей, її ролі у суспільстві (та й самого суспільства) доречно пам'ятати про феномен, який описав Дж. Келлі, – онтологічну акселерацію. Вона проявляється у тому, що людина не залишається незмінною, вона змінюється, причому швидше, ніж психологи (які досліджують людську особистість) встигають змінювати свої теорії, які «пояснюють» людину та її психологію [3]. У результаті людину описують «вчорашні» теорії, які не здатні пояснити сьогодишню людину. Про феномен онтологічної акселерації особливо треба пам'ятати у дослідженні юнацького віку та вимог, що висувуються до молодих людей. Необхідно усвідомити, що світ не стоїть на місці і юнаки вже не готові відтворювати застарілі форми поведінки, що не відповідають їхньому баченню світу. Зрозуміло, це не означає відкидання розроблених до цього часу теорій, однак деяку «поправку» на сучасність все ж таки варто зробити. На жаль, у психології, медицині, педагогіці відомі прикрі випадки, коли молодих жінок обмежували у їхньому праві отримувати вищу освіту, ба більше аргументували це «науковим» підґрунтям та пояснювали їхню нездатність до наукової діяльності у зв'язку із «жіночою природою». Так, професор Гарвардського університету Е. Кларк у своїй праці «Стать в освіті» (1873 р.) стверджував, що через навчання мозок дівчат стає більш важким (кров приливає до нього), що призводить до зниження репродуктивної функції жіночого організму (оскільки ця сама кров відходить від матки) [4]. Сучасний етап розвитку суспільства доводить хиб-

ність такої думки, яку, на жаль, висловлювала людина, що представляла тоді науку, мала високий рівень авторитету. А тому ці думки науковця сприймалися як «правильні», і це створювало умови, за яких молодим жінкам було ще важче долати усталені ґендерні стереотипи. Про цей приклад ми маємо пам'ятати у роботі із молодими людьми, особливо дівчатами, та усвідомлювати, що «карта не є територією», як зазначають представники нейролінгвістичного програмування, і це підтверджує, що наші стереотипи – це обмеження, які часто не дають змогу подивитись на світ по-новому, а отже, помітити зміни, що відбуваються.

Юнацький вік характеризується статево-рольовою ідентифікацією, вдале проходження якої допомагає молодим людям у майбутньому житті. Однак сучасні розвідки психологічної, соціологічної, філософської думки зазначають, що обмежуюча рамка «статі» та приписування їй відповідних «природних ролей» для сучасного суспільства вже не є достатньою. Оскільки вагомим зрушення в економічних, політичних, виробничих аспектах показали, що ролі, які може виконувати особистість, не є детермінованими лише біологічним підґрунтям. Саме тому статево-рольову ідентифікацію розглядають як таку, що не задовольняє потреб сучасної людини. Через це наголошують на необхідності запровадження ґендерно чутливого виховання та надання людині її законного права «бути собою». Так, натепер бачимо розширення поняття «батьківство», де догляд та виховання дітей не є «жіночим» питанням, а є відповідальністю обох батьків: матері та батька. Все більше чоловіків, які відходять від застарілого образу «справжнього» чоловіка: агресивного, брутального, відчуженого від сім'ї. Формується новий образ чоловіка, який виходить за межі «токсичної маскулінності» та реалізує свій людський потенціал – турботу про ближнього [15].

Особливе значення розуміння юнацького віку та викликів, із якими стикається сучасна молода людина, постає у контексті вивчення утворення партнерських (подружніх) стосунків. Адже саме для цього вікового етапу властиве перше сильне почуття кохання, пошук близької «по духу» людини; таке устремління може сприяти швидкому одруженню юнака. Однак юнацькі шлюби зазвичай не є досить міцними. На думку Г. Абрамової, можливим поясненням цього є те, що укладання шлюбів юнаками відбувається через почуття самотності, а не через почуття повноти життя [1]. Крім того, велике навантаження відбувається через очікування молодих людей, які спричинені соціальними конструктами «ідеального чоловіка» та «ідеальної дружини». Зрозуміло, що жодна людина у світі не може відповідати стандарту ідеалу, а це призводить до розчарування один

в одному. Крім того, це може запустити процес самозвинувачення: я неправильна/неправильний, оскільки не можу відповідати ідеалу. Такі самозвинувачення мають деструктивну силу, з якими досить важко впоратися молодій людині. Особливо якщо оточення «підсилює» соціальні очікування, намагаючись «помістити» молоду людину у прокрустове ложе стереотипів «ідеальних стосунків».

Висновки з проведеного дослідження.

Проведене дослідження показало, що зміни у сучасному суспільстві вимагають перегляду тих вимог, що висувуються до молодої людини під час входження у соціум. Особливо гостро постає питання перегляду необхідності юнаків відповідати жорстким статевим стереотипам (маскулінність/фемінність); натомість варто надати юнаку більшу свободу у вибудові його/її ідентичності, спираючись на принципи гендерно чутливого підходу (наприклад, формування андрогінності).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Екатеринбург : Деловая книга, 1999. 621 с.
2. Анцыферова Л.И. Эпигенетическая концепция развития личности Эрика Г. Эриксона. Принцип развития личности. Москва, 1978. С. 212–242.
3. Леонтьев А.Д. Личность в непредсказуемом мире. *Методология и история психологии*. Москва : Московский институт психоанализа. 2010, Том 5. Выпуск 3. С. 120–140.
4. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ : Комора, 2018. 328 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва : Академия, 2003. 456 с.
6. Психология : словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
7. Райс Ф., Долджин К. Психология подросткового и юношеского возраста. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 816 с.
8. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. Москва : «Изд-во АСТ», 2001. 800 с.
9. Тюков А.А. Фундаментальные законы образования человека. Рига : Экспресс, 1998. 210 с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. Москва, СГУ, 2000. 669 с.
11. Шаповаленко И.В. Возрастная психология. Москва : Гардарики, 2005. 349 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризисы / Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.
13. Bem S. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality. Yale University Press, 1993, 256 p.
14. Connell R. Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics. Cambridge : Polity Press, 142 p.
15. Kimmel M. The Gendered Society. New York : Oxford University Press, 472 p.
16. Risman B. Gender Vertigo. American Families in Transition. New Haven : Yale University Press, 169 p.